

СВЕТА ВАРВАРА – ХРИСТИЯНСКИ КУЛТ И НАРОДНИ ПРАКТИКИ

Пламена Костова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ST. BARBARA – A CHRISTIAN CULT AND FOLK PRACTICES

Plamena Kostova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The present study deals with the cult of St. Barbara: it traces how the information from the hagiographic narrative reflects legendary ideas and motifs, and how it influences people's ideas and practices.

For a better understanding of the spread of the cult of St. Barbara among the Slavs, in the first part of the report, some accounts of the hagiographical texts in Old Bulgarian literature have been translated without this review being intended to be exhaustive.

The second part of the study examines some of the motifs that make up the hagiographic narrative for the saint, among which we find the so-called *wandering motifs*. The saint's place in folk practices and beliefs is considered. Observations show that the cult of St. Barbara mixes ideas related to the pagan but also to the Christian worldview.

Keywords: St. Barbara, Christian cults, folk practices, hagiographic text, motifs

Настоящото изложение се занимава, от една страна, с християнския култ към света Варвара, от друга – проследява как сведенията от агиографския наратив се свързват с легендарните представи и мотиви, които влияят на народното съзнание. Целта на изследването е да покаже един по-различен от обичайния наратологичен прочит.

Св. Варвара е сред най-известните и почитани в християнския свят светици. Въпреки това сведенията за нея не са много. В науката битува тезата, че става дума не за историческа, а за легендарна фигура¹.

¹ Подобно на св. Никола, св. Георги, св. Екатерина и др. (Атанасова 2015); Kirsch/Кирсч 1907 (at: <http://www.newadvent.org/cathen/02284d.htm>, достъп на: 9.09.2018).

Според информацията от запазените агиографски текстове Варвара е живяла през III в. и загива мъченически в периода между 235 и 313 г. (т.е. преди официализирането на християнството), но обикновено за най-достоверна се приема 306 г. (Сергий/Sergiy, 3: 493 – 494; Каравълчев/Karavalchev 2012: 87 – 98). Няма единно научно мнение кой е мъчителят ѝ. В различните варианти на нейното *Мъчение* се срещат имената на Максимин Тракиец (235 – 238), Галерий Максимиан (293 – 305, починал 311), Максимиан (305 – 313) или съуправител на Диоклециан². Има спор и къде се е подвизавала – в град Илиопол, Рим, Тоскана, Никомидия, Антиохия и др. Сред изследователите няма единно мнение и около множеството сведения за живота на светицата, базирани на богатата агиографска традиция.

Според легендата Варвара произхожда от богато езическо семейство. Тъй като притежава изключителна красота, баща ѝ Диоскор решава да я затвори във висока кула и по този начин да я предпази от хорските очи. Междувременно девойката тайно приема християнството. По заповед на Диоскор майстори започват да строят баня с два прозореца, които да гледат на изток. По молба на Варвара, отправена към майсторите в отсъствие на баща ѝ, прозорците стават три (в чест на Св. Троица). Със собствения си пръст тя начертава в купела кръст (Kazhdan/Каждан 1991: 252). Докато върши това, стъпката ѝ оставя отпечатък в банята и оттам потича лековита вода. Когато разбира за действията на дъщеря си, Диоскор решава да я накаже. Варвара бяга от дома си, а баща ѝ я преследва. Заловена, светицата бива подлагана на различни изтезания, а през нощта, докато е в тъмницата, Христос изцелява раните ѝ. Въпреки страданията Варвара не отстъпва от вярата си и умира мъченически, посечена от собствения си баща, който покъсно е наказан за деянието си – умира, покосен от мълния³.

Ако съдим по достигналите до нас немалко агиографски текстове, легендата за мъченица Варвара е много популярна. Справката в основния справочник – ВНС – показва, че са запазени ня-

² За четворната управленска колегия вж. по-подробно у Острогорски/Ostrogorski 2013: 66 – 96.

³ Според някои версии на *Мъчението* с него бива наказан и управителят на града – Максимиан, или Маркиан.

колко анонимни *Мъчения* (ВНГ 213 – 216с), един авторски текст, датиращ от IX в. – житие от Йоан, епископ на гр. Сарди (ВНГ 215i), а от X в. датира редакционната преработка, дело на известния книжовник Симеон Метафраст (ВНГ 216).

Св. Варвара става известна в средновековната българска литература още с приемането на християнството и навлизането на първите календарни сборници в писмената ни култура. Паметта ѝ е засвидетелствана както в календарите⁴, така и в сборниците, съдържащи агиографските текстове – песенни и наративни⁵ – за честване на паметта на светците.

Настоящото изложение ще се фокусира върху някои мотиви от историята за Варвара, почерпани от агиографските наративи и съотнесени към народните представи за образа на светицата.

За по-доброто разбиране на култа към мъченицата ще приведем някои сведения за агиографските текстове в старобългарската книжнина – без този преглед да има за цел да бъде изчерпателен.

Условно се очертават две групи⁶, съдържащи различни версии за *Мъчението* на светицата.

Първата група включва ръкописите Хил 644 от 1320 – 1330 г., НБКМ 676 от XIV в., ръкопис № 33 от Националната библиотека на Австрия във Виена от края на XIV в. и ръкопис № 442 от библиотеката на Хилендарския манастир. Те са със следното начало: **Въ тѣхъ времѣхъ црѣвоуѣщоу маѣѣмнѣнѣхъ в гонѣннѣ велѣко на хрѣстѣанѣхъ.** Гръцкият първообраз на тази версия е съчетал в себе си текстовете, намиращи се под № 213⁷ и № 215⁸ в ВНГ (ВНГ: 76).

⁴ Под дата 04.12. мъченицата се споменава в месецословите на почти всички славянски евангелия и апостоли, сама или с Юлиания, пострадала заедно с нея (Дограматжиева/Dogramadzhieva 2010: 110 – 111, 246 – 247; Христова-Шомова/Hristova-Shomova 2012). Остромировото евангелие е единственото място, където се споменава, че „паметта на св. Варвара във Влахерна“ се почита на 7 август (Дограматжиева/Dogramadzhieva 2010: 206).

⁵ В славянската книжнина службата за св. Варвара навлиза твърде рано.

⁶ Текстологичните наблюдения, доказващи това, са обект на самостоятелно изследване и тук няма да бъдат коментирани.

⁷ Гръцкият текст е издаден от J. Viteau (Viteau 1897: 89 – 105).

⁸ Гръцкият текст е издаден от A. Wirth (Wirth 1892: 105 – 111).

Във втората група попадат – Германовият сборник (1358 – 1359 г.)⁹, Бдинският сборник (1360 г.)¹⁰ и ръкопис № 24 от Националния исторически музей на България (първата половина на XIV в.). Със следното начало: Прѣ максимѣан ѿрн влѣдѣтъ сѣщн маркитанѣу. вѣ дноскорѣ в гатѣ гѣло. Техен грѣцки първообраз отговаря на текст № 214с от ВHG (ВHG: 76).

В основата на повествованията за св. Варвара стои *мотивът за младия човек, затворен в кула или дворец*, за да бъде изолиран и предпазен от реалния свят (Delehaye/Делие 1907: 34), познат от народното творчество и по-конкретно от приказките. За илюстрация ще използваме приказката на Братя Грим¹¹ „Марулка“¹², в която четем следното:

„Марулка била най-красивото дете под слънцето. Щом навършила дванадесет години, магьосницата я затворила в една кула сред гора, която нямала нито врата, нито стълби, а само едно малко прозорче“ (Братя Грим/Bratya Grim 1995: 25).

Мотивът за затворената девойка е известен не само в приказното творчество, подобно изолиране на момичетата се наблюдава при редица езически племена. Дж. Фрейзър подробно описва тези обичаи (Фрейзър/Frazer 2006: 553 – 566). В най-общ план те се изразяват в следното – момичетата в пубертета биват затваряни за няколко години в отделни клетки, колиби, стаи (и дори зашивани в хамаци); при тях не влиза никой друг освен прислужницата им или близки жени. Девойките могат да излязат едва когато се омъжат. Тези суеверия, както ги нарича Фрейзър, няма как да

⁹ Издание на ръкописа прави Ел. Мирчева (Мирчева/Mircheva 2006).

¹⁰ Публикация на *Мъчението на св. Варвара* подготвя Мая Петрова (Petrova/Петрова 2003) по изданието: Bđinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms 408, A. D. 1360. Facsimile edition. Ed. by I. Dujčev. London, 1972, наротивът за Варвара е издаден и като част от състава на Макариевите чети-миней (ВМЧМ 1904).

¹¹ Редно е да отбележим, че голяма част от първите автори на литературни приказки черпят сюжети от фолклорното творчество. Ив. Симеонов отбелязва, че всички двеста приказки на Братя Грим, включени от тях в тритомния сборник „Детски и домашни приказки“ (1812 – 1822), са създадени по фолклорни сюжети от приказки, събрани по всичките краища на Германия (Симеонов/Simeonov 2003).

¹² В авторизираната фолклорна приказка на Шарл Перо „Пепеляшка“ откриваме същия мотив – красивата девойка е заключена в стая от мащехата си.

не оставят следа в последвалото културно развитие. Пример за това е старогръцката легенда за Даная, която била затворена от баща си в подземие или бронзова кула, но въпреки това забременяла от Зевс, който достигнал до нея под формата на златен дъжд.

Варвара може да излезе от кулата само при условие, че се омъжи. Като имаме предвид това, както и легендата за Даная, можем да обобщим следното: най-вероятно с този епизод се възпроизвежда езическата практика, описана от Фрейзър, на изолиране на младото момиче, преди да се омъжи. Ако няма сключване на брак, девойката остава затворена. Така е и при Варвара, която отказва да се омъжи и ѝ се забранява да излиза.

Друг приказен мотив откриваме в епизода, който разказва за преследването на Варвара. Докато баща ѝ се опитва да я настигне, той се допитва до двама овчари. Единият отрича да е виждал девойката, докато другият я издава. Затова Варвара проклена него и стадото му и те се вкаменяват.

Мотивът за клетвата се среща в приказките, както е добре известно. За да аргументираме казаното, ще приведем като илюстрационен материал приказката на Братя Грим „Жабокът цар, или Железният Хайнрих“. Авторите разказват за красив принц, който е омагьосан от зла вещица, която го превърнала в жаба. В края на историята царската дъщеря успява да развали проклятието. Друга подобна приказка е „Красавицата и звярът“¹³. В нея принцът е превърнат в чудовище/звяр от зла фея и само истинската любов на Хубавка може да развали проклятието, както и става във финала на творбата.

Клетвата е утвърдена като словесна проява не само в приказното творчество и народните практики, но се среща и в християнските текстове. Пример за това, освен коментирания тук житиен текст, е една пространна неканонична молитва – *Молитвата на св. Сисон и сестра му Мелентия, предпазваща от дявола* (Христова/Hristova 2001: 130 – 132), където се описва сходна ситуация. Както е добре известно, в този текст, който е наречен молитва, но всъщност представлява един пространен наратив, се разказва за това как св. Сисиний е изпратен от ангел Господен при своята сестра Мелентия, която е родила пет деца, но дяволът ги е взел.

¹³ „Красавицата и звярът“ е една от десетте авторизирани фолклорни приказки на Шарл Перо.

Светецът трябва да спаси новороденото дете на Мелентия и да прогони завинаги дявола. През нощта лукавият се промъква и взема бебето. Докато св. Сисиний го преследва, по пътя си той се спира и разпитва дали някой е видял дявола:

„И като гонеше дявола, срещна върба божия и рече: „Видя ли врага да бяга и дете да носи?“. Тя бе видяла, а каза: „Не видях“. Тогава Сисин я прокле: „Цвят да имаш, а плод да нямаш!“. След това намери къпина и рече: „Видя ли врага да бяга, дете да носи?“. Тя бе видяла, но рече: „Не видях!“. Тогава свети Сисин я прокле: „Къпино, да бъдеш за човека препятствие, а за себе си проклятие! Където ти е коренът, там да ти е върхът!“. После стигна до явор, дърво божие, и рече: „Яворе, видя ли врага да бяга и дете да носи?“. Той беше видял и каза: „Видях“. И рече свети Сисин: „Да си благословен, яворе, да си в църквите клепало и да зовеш праведниците към спасение, а грешниците към покаяние“. И пак достигна до маслина, дърво божие, и рече: „Маслино, не видя ли врага да бяга и дете да носи?“. Тя бе видяла и каза: „Видях, гмурна се в морето с рибите морски“. Свети Сисин рече: „Маслино, да си благословена в църква и да бъдеш за цяр на хората!“ (Христова/Hristova 2001: 131).

Подобен пример предоставя и един оригинален български текст – известен като *Народното житие на Иван Рилски*. След отеглянето на светеца в пустинята дяволът решава да насъска брат му срещу него. Казва му, че знае къде се намират светият отец и синът му, но детето ще бъде изядено от зверове. Когато Иван Рилски вижда брат си и разбира, че е подлъган от дявола, отправя молитва към Бог. Разбрал грешката си, брат му иска прошка и със сълзи на очите моли да прибере детето си. След като бащата и синът си тръгват, дяволът изпраща една змия, за да ухапе детето. Узнавайки за станалото, светецът проклена змията, ухапала братовото му дете:

„А светият отец Иван заповяда да отнесе детето в местността, наречена Осеново. И баща му го погребва и си замина. И заради тази праведна душа светият отец Иван посещаваше местността и си я превърна в покоище. А змията превърна на камък, за да се знае силата на молитвата на светия отец Иван. И людите, които дохождат, вземат от нея за лечение на всички“ (Динеков, Кувев, Петканова/Dinekov, Kuev, Petkanova 1978: 287).

От направените наблюдения бихме могли да заключим, че *Мъчението на св. Варвара* е изградено от архаични представи и мотиви, засвидетелствани в предхристиянските практики и текстове. Това е и начин да се илюстрира възприемането на т.нар. *странстващи мотиви* от християнската литература и пренасянето им в различни културни контексти, текстове и жанрови форми.

В следващата част от изложението ще разгледаме някои народни представи, свързани със светицата. Както е добре известно, в християнската култура редица езически представи продължават своя живот, като започват да се осмислят през нова призма. От друга страна, имаме примери и за това как официални християнски представи и практики се пречупват и възприемат в народното съзнание съобразно с традиционното светоусещане. Важна черта в мирогледната и празничната система е народното и битовото осмисляне на християнските светци (Георгиева 1993: 232 – 240).

В народната памет св. Варвара¹⁴ се обвързва със схващането, че мъченицата е закрилница от болести и по-конкретно от шарка. Смята се, че великомъченицата „заваря“ болестите (Старева/Stareva 2005: 346; Старева/Stareva 2007: 124; 148). Празникът е известен с името *Женска Коледа*. Вярва се, че от този ден до Коледа, в продължение на двадесет дни, по къщите тръгват *варварки* – млади момичета, които наричат за здраве, берекет и късмет, а стопаните ги даряват с брашно, боб, леща и ошав (Захариев/Zahariev 1949: 186; Дяков/Dyakov 2013: 121 – 122). Има редица обреди, които съпътстват празника. Жените приготвят обредно вариво от различни бобови и житни зърна, подсладено с мед (срв. с Георгиева/Georgieva 1993: 169; Попов/Popov 2008: 126). Раздават се намазани с мед царевични питки и ракия за здравето на децата. Според сведенията, дадени от Д. Маринов¹⁵, за омилюстивяването на Баба Шарка в деня на св. Варвара край огнището се поставя обредна трапеза. Вярва се, че ако дойде болестта, ще си вземе от храната и няма да закача децата. Част от обичая е на кръстопът да се пали огън, който се прескача от децата. От огъня се запазват отделни главни за лек, в случай че дете се разболее през годината.

¹⁴ Варвара в превод от гръцки език означава „чужденка“, а на лат. – „груба, жестока“.

¹⁵ Маринов/Marinov 1994: 283 – 285.

В народните представи шарките са три демонични *сестри* – *черна сипаница, брусаница и лещенка* (Попов/Роров 2008: 109). Те се осмислят като рошави, грозни, почернени, дрипави, гърбави и куци старици, идващи от гората. Освен *Баба Шарка* се наричат също *Баба Писанка, Радушка, блага, богиня, леля, сестричка, гостенка, китка, цвете, сладка и медена, бяла и черна* (ЕБНМ/ЕВНМ: 447). Така се избягва назоваването на болестта с истинското ѝ име. Това е във връзка с представата, че с изричането на името се извиква злата сила. В Странджа външният вид на болестта се свързва именно с образа на нейната господарка Варвара, която се подpira на патерица, с нея удря децата и те се разболяват.

Съотнасянето на великомъченицата с шарката не е случайно. В агиографските текстове, посветени на Варвара, девицата отправя последната си молитва към Иисус Христос. Моли го да закриля християните, почитащи деня на нейната мъченическа смърт, като ги предпази от *ѐза ѡсопнаа н нна ѐзѐ н злѡба (... от болестта шарка и друга болест и злоба)*. Лексемата *ѡсѡпа* – освен *зараза* означава и *вариола, шарка* (Цейтлин/ Tseytlin 1994: 576). Опирайки се на тези наблюдения, можем да обясним присъствието на Варвара като Баба Шарка в народните вярвания. Както агиографският текст влияе върху народните представи и практики, така и практиките могат да влияят върху текстовете. Оттук следва, че Варвара е натоварена с функциите на лечителка.

Според българските народни обичаи на 4 декември жените месят специален обреден хляб, който стопанинът разчупва високо над главата си, за да има плодородие (Попов 1994: 84 – 85). Целта на този ритуал е децата и класовете да пораснат високи. Върху хляба се пали голяма свещ, наричана варварска, която се пази през цялата година тъй като е магическа. Ако през пролетта и лятото има бури и градоносни облаци, свещта се изнася на двора и всичко отминава. Този магически атрибут се пали, когато има тежко раждане на добитък. На този ден сутрин се яде вариво от пшеница или царевица, за да не се *запече полето*, а да е влажно и да класят нивите (Старева 2005: 347).

Появата на свещта в народните практики, свързани с Варвара, може да се обясни с една част от агиографския текст за нея, която разказва за едно от мъченията, на които е подложена светицата –

горенето на тялото ѝ със свещи. След поредния ѝ отказ да принесе жертва на езическите богове, епархът дава заповед тялото на мъченицата да бъде горено със свещи.

Според друг обичай на празника на светицата девойките, които искат да се омъжат, показват своята пъргавост и работливост. Обичаят изисква да станат рано, за да изпекаат бяла погача, която раздават на съседни и роднини. Тази, която приключи първа, я чака венчило през годината. В агиографския текст Варвара е девойка, на която ѝ предстои бракосъчетание. Тя може да *избира* между плътския и духовния брак, в първия случай женихът ще бъде избран от баща ѝ, а във втория – жених е Христос. Като имаме предвид, че идеята за брак е заложена в *Мъчението* по един или друг начин, може да направим предположението, че чрез агиографския наратив е навлязла в народните вярвания.

Друга легенда (от Буковина), в чиято основа се разчита агиографският наратив за великомъченицата, разказва за красивата девойка Варвара. Баща ѝ, който бил езичник, я затворил в тъмница, защото Варвара изповядвала християнската религия. Там светицата била подложена на жестоки мъчения и денонощно се молела на Бога да я избави от страданието. Накрая той чул нейните горещи молби и спуснал от небесата струя слънчеви лъчи, които нежно галели лицето ѝ и я успокоявали. С тях Варвара успяла да се освободи от тъмницата и да полети към небесните палати на Бога, където срещнала своя жених Иисус Христос. Според агиографската легенда Диоскор затваря дъщеря си, за да не я вижда никой, а не защото е приела Христовото учение.

Разминаване откриваме относно мястото на мъченията и спасението на великомъченицата.

Интересен е начинът, по който Христос стига до Варвара – под формата на струя слънчеви лъчи. Този епизод много напомня легендата за Даная, за която стана дума вече в изследването. Ще си позволим да припомним, че Даная също е затворена в кула, а Зевс стига до нея по формата на златен дъжд. Примерът до голяма степен илюстрира тезата от Wirth, че в основата на култа към Варвара стоят легендите за Даная (Wirth/ Вирт 1892: 97 – 99).

Тази легенда за св. Варвара съдържа в себе си християнския мотив за *небесния брак* между светицата и Христос, един от ос-

новните *топоси* в *Мъчението на св. Варвара*. Въпреки че се наблюдават някои отклонения между *Мъчението* и легендата, тя стои най-близо до агиографските текстове за светицата.

Друго предание е свързано с произхода на Варвара. То е записано в Света гора през XIX в. от руския монах Партений¹⁶ (Каравълчев/Karavalchev 2012). Според него светицата е родена, пребивавала и загинала в България и по-конкретно в околностите на Разлог (Старева/Stareva 2007: 124). Основен аргумент е местната топонимия и забележителности – старото название на днешното с. Елешница е Илиопол; наличието на баня (*Диоскорова баня* или *баня на св. Варвара*), до която има горещ минерален извор, където се провежда голям празник, съпроводен с молебен, ритуално къпане и пиене на вода. Вярва се, че водата е лековита и цери всички болести¹⁷. В околностите се намират множество камъни, разположени близо един до друг; според местното население това е вкамененото стадо на овчаря, издал светицата по време на преследването ѝ (Петрова-Танева, Йовчева, Малчев, Рангочев/Petrova-Taneva, Yovcheva, Malchev, Rangochev); относителната близост на родопското село Гела – според някои версии на *Мъчението на св. Варвара* след смъртта ѝ тленните ѝ останки били взети от благочестив мъж на име Валентин и били пренесени и погребани на място, наречено Гелас/Геласия (Каравълчев/Karavalchev 2012; Старева/Stareva 2003: 424).

Като заключение на казаното дотук¹⁸ бихме могли да обобщим, че в народните представи, от една страна, Варвара персонифицира болестите¹⁹, от друга – символизира плодородието, покровителка е на здравето и брака. В култа ѝ се смесват представи, свързани както с езическия, така и с християнския мироглед. А обредите и традиционните вярвания имат връзка с християнската представа за светицата, засвидетелствана в агиографските текстове за нея.

¹⁶ Публикувано е през 1856 г.: „Сказание о странствии и путешествии по России, Молдавии, Турции и Святой земле постриженника Святыя горы афонския инока Партения“. Москва, 1856, 302 – 303.

¹⁷ Идеята за лековитата вода присъства не само в народните вярвания, откриваме я и в *Мъчението на св. Варвара*.

¹⁸ Посочените примери не претендират за изчерпателност.

¹⁹ Чрез външния си вид и част от функциите, които притежава.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Атанасова/Atanasova 2015:** Атанасова, Д. *Реторика на историческото. Деяние на св. Никола в южнославянски контекст*. София: Фондация Литературен вестник, 2015. [Atanasova, D. *Retorika na istoricheskoto. Deyanie na sv. Nikola v yuzhnoslavyanski kontekst*. Sofia: Fondatsiya Literaturen vestnik, 2015.]
- Братя Грим/Vrattyа Grim 1995:** Братя Грим. *Приказки, т. I*. София: Дамян Яков, 1995. [Vrattyа Grim. *Prikazki, t. I*. Sofia: Damyan Yakov, 1995.]
- ВМЧМ/VMCHM 1904:** *Великие Минеи Четии, собранные Всероссийским митрополитом Макарием*. Декабрь, дни 6-17. Москва: Синодальная Типография, 1904. [*Velikie Minei Chetii, sobrannye Vserossiyskim mitropolitom Makariem*. Dekabr', dni 6-17. Moskva: Sinodal'naya Tipografiya, 1904.]
- Георгиева/Georgieva 1993:** Георгиева, Ив. *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство, 1993. [Georgieva, Iv. *Balgarska narodna mitologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1993.]
- Динев, Кув, Петканова/Dinekov, Kuev, Petkanova 1978:** Динев, П., К. Кув, Д. Петканова. *Христоматия по старобългарска литература*. София: Наука и изкуство, 1978. [Dinekov, P., K. Kuev, D. Petkanova. *Hristomatiya po starobalgarska literatura*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]
- Дограмаджиева/Dogramadzhieva 2010:** Дограмаджиева, Е. *Месецословните четива в славянските ръкописни евангелия (X – XVII в.)*. // *Старобългарска литература*, 2009, т. 43 – 44, 259 – 272 // [Dogramadzhieva, E. *Mesetsoslovnite chetiva v slavyanskite rakopisni evangeliya (X – XVII v.)*. // *Starobalgarska literatura*, 2009, t. 43 – 44, 259 – 272.]
- Дяков/Дуаков 2013:** Дяков, Т. *Народният календар. Празници и вярвания на българите*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013. [Dyakov, T. *Narodniyat calendar. Praznitsi i vyarvaniya na balgarite*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2013.]
- ЕБНМ/EBNM 1999:** *Енциклопедия „Българска народна медицина“* (гл. ред. М. Георгиев). София: ИК „Петър Берон“, 1999. [*Entsiklopediya “Balgarska narodna meditsina”* (gl. red. M. Georgiev). Sofia: IK “Petar Beron”, 1999.]
- Захариев/Zahariev 1949:** Захариев, Й. *Пианец – Сборник с народни умотворения*, № 45, София: Печатница на Българска академия на науките, 1949. [Zahariev, Y. *Piyanets – Sbornik s narodni utovoreninya*, № 45, Sofia: Pechatnitsa na Balgarska akademiya na naukite, 1949.]
- Каравълчев/Karavalchev 2012:** Каравълчев, В. Св. Варвара Илиополска – по следите на едно предание. // *Християнство и култура*, 4 (71), 2012. [Karavalchev, V. Sv. Varvara Iliopolska – po sledite na edno predanie. // *Hristiyanstvo i kultura*, 4 (71), 2012.]
- Мирчева/Mircheva 2006:** Мирчева, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста*. София: Валентин Траянов, 2006. [Mircheva, E. *Germanov sbornik ot 1358/1359 g. Izsledvane i izdanie na teksta*. Sofia: Valentin Trayanov, 2006.]
- Маринов/Marinov 1994:** Маринов, Д. *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София: Българска академия на науките, 1994. [Marinov, D. *Narodna vyara i religiozni narodni obichai*. Sofia: Balgarska akademiya na naukite, 1994.]

- Острогорски/Ostrogorski 2013:** Острогорски, Г. *История на Византийската държава*. София: Прозорец, 2013. [Ostrogorski, G. *Istoriya na Vizantiiskata darzhava*. Sofia: Prozorets, 2013.]
- Петрова-Танева, Йовчева, Малчев, Рангочев/Petrova-Taneva, Yovcheva, Malchev, Rangochev 2003:** Петрова, М., М. Йовчева, Р. Малчев, К. Рангочев. Св. Варвара // *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*, http://www.eslavsanct.net/viewobject.php?id=1181&la_ng=bg. [Petrova-Taneva, M., M. Yovcheva, R. Malchev, K. Rangochev. Sv. Varvara // *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*].
- Попов/Popov 2008:** Попов, Р. *Светци и демони на Балканите*. София: Летера, 2008. [Popov, R. *Svettsi i demoni na Balkanite*. Sofia: Letera, 2008.]
- Сергий/Sergiy 1-3:** Сергий, архиеп. *Полный месяцеслов Востока*. 1. Восточная агиология. 2. Святой Восток. 3. Святой Восток. Москва, 1997 (репринт по 2 изд. Владимир, 1901). [Sergiy, arhier. *Polnyj mesyatseslov Vostoka*. 1. Vostochnaya agiologiya. 2. Svyatoy Vostok. 3. Svyatoy Vostok. Moskva, 1997 (reprint po 2 izd. Vladimir, 1901).]
- Симеонов/Simeonov 2003:** Симеонов, Ив. *Фолклорната и литературната приказка*. // *Литернет*, № 10 (119), 05.10.2009, <<https://litternet.bg/publish8/isimeonov/folklorната.htm>>. [Simeonov, Iv. *Folklorната i literaturnata prikazka*. // *Litternet*, № 10 (119).]
- Старева/Stareva 2003:** Старева, Л. *Български светци и празници*. София: Труд, 2003. [Stareva, L. *Balgarski svettsi i praznitsi*. Sofia: Trud, 2003.]
- Старева/Stareva 2005:** Старева, Л. *Български ритуали за късмет. Ритуали и забрани, гадания, предсказания и магии, метеорологични прогнози, обредни вещи, храни и символи*. София: Труд, 2005. [Stareva, L. *Balgarski rituali za kasmet. Rituali i zabrani, gadaniya, predskazaniya i magii, meteorologichni prognozi, obredni veshti, hrani i simvoli*. Sofia: Trud, 2005.]
- Старева/Stareva 2007:** Старева, Л. *Български магии и гадания*. София: Труд, 2007. [Stareva, L. *Balgarski magii i gadaniya*. Sofia: Trud, 2007.]
- Фрейзър/Frazer 2006:** Фрейзър, Д. *Златната клонка*, ч. 1 – 2. София: Рата, 2006. [Frazer, D. *Zlatnata klonka*, ch. 1 – 2. Sofia: Rata, 2006.]
- Христова/Hristova 2001:** Христова, Б. *Амулетите и талисманите в българската писмена традиция*. София: Анубис, 2001. [Hristova, B. *Amuletite i talismanite v balgarskata pismena traditsiya*. Sofia: Anubis, 2001.]
- Христова-Шомова/Hristova-Shomova 2012:** Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. Том II. Изследване на синаксарите. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012. [Hristova-Shomova, I. *Sluzhebniyat Apostol v slavyanskata rakopisna traditsiya*. Tom II. Izsledvane na sinaksarite. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2012.]
- Цейтлин/Tseytlin 1994:** Цейтлин и др. *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. Москва: Русский язык, 1994. [Tseytlin i dr. *Staroslavyanskiy slovar’* (po rukopisyam X – XI vekov). Moskva: Russkiy yazyk, 1994.]
- ВНГ/БХГ 1957:** Halkin, Fr. *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Troisiem edition. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957.
- Bdinski Zbornik 1972:** *Bdinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms 408, A. D. 1360*. Facsimile edition. Ed. by I. Dujčev. London, 1972.

- Delehayе/Делле 1907:** Delehayе, H. *The Legends of the Saints. An Introduction to Hagiography*. London – New York.
- Kazhdan/Каждан 1991:** Kazhdan, A. *The Oxford Dictionary of Byzantium prepared at Dumbarton Oaks*, editor in Chief. vol. I – III, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Kirsch/Кирсч 1907:** Kirsch, J. P. St. Barbara. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company, 1907. // <<http://www.newadvent.org/cathen/02284d.htm>>.
- Petrova/Петрова 2003.** Petrova, M. *The Bdinски Sbornik: a Portrait of a Medieval Bulgarian Book (Historical, Typological, and Textual Analysis)*. PhD Thesis defended at the Department of Medieval Studies, Budapest: Central European University.
- Viteau/Витеу 1897:** *Passions des saints Écaterne et Pierre d'Alexandrie, Barbara et Anysia*. Paris, 1897.
- Wirth/Вирт 1892:** Wirth, A. *Danae in christlichen legenden*. Viena, 1892.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ НА РЪКОПИСИ:

- Хил442** – Ръкопис № 442 от манастира Хилендар на Атон
- Хил644** – Ръкопис № 644 от манастира Хилендар на Атон
- НБКМ676** – Ръкопис № 676 от Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София
- НИМ24** – Ръкопис № 24 от Националния исторически музей в София
- Герм. (ПБР1)** – Ръкопис № 1 от библиотеката на Румънската патриаршия, Букурещ (Германов сборник)
- Бдин. (БС408)** – Ръкопис № 408 от Университетската библиотека на град Гент (Бдински сборник)
- WSI33** – Ръкопис № 33 от Австрийската национална библиотека във Виена